

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**SYMPOSIUM
HISTORIOGRAPHICUM
CZERCASIENSIVM**

— ❧ Том I ❧ —

присвячений 150-річчю від дня народження
Михайла Грушевського

Черкаси
2016

УДК 930 (477)
ББК 63.3 (4Укр)

Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум /
За ред. В.Масненка. – Т. 1 (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського).
– Черкаси, 2016. – 312+VI с., іл.

ISBN 978-966-353-435-0

Редакційна колегія:

Гоцуляк В. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Добржанський О.В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Ю.Федьковича)
Зашкільняк Л.О., д-р. іст. н., проф. (ЛНУ ім. І.Франка)
Земзюліна Н. І., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Івангородський К. В., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Карев Д. В., д-р. іст. н., проф. (ГДУ ім. Янки Купали, м. Гродно, Білорусь)
Колесник І.І., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Корновенко С. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Масненко В. В., д-р. іст. н. проф., відповідальний редактор (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Михайлюк Ю. М., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Морозов А. Г., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Присяжнюк Ю.П., д-р. іст. н., проф., відповідальний секретар (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Сердженга Павел, д-р. габіліт., проф. (Жешувський університет, м. Жешув, Польща)
Синявська Л. І., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Стемпнік Анджей, д-р. габіліт., проф. (УМКС, м. Люблін, Польща)
Тельвак В. В., д-р. іст. н., проф. (Дрогобицький ДПУ ім. І.Франка)
Удод О. А., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Шамара С. О., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)

Рецензенти:

Боечко В.Ф., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Піскун В.М., д-р. іст. н., проф. (Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України)

*Рекомендовано до друку Вченої радою Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, протокол № 4, від 23 грудня 2016 р.*

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці
Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф67/27-2016
Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів:
компаративний аналіз*

ISBN 978-966-353-435-0

© Автори, 2016
© ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2016

Зміст

Вступне слово	5
Михайло Грушевський: постать і образ	
Пиріг Р.Я. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ.....	8
Удод О.А. ОБРАЗ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	17
Тельбак В.В. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГУМОРИСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЙОГО ЧАСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА ПРАКТИКА.....	27
Вашенко В.В. ІСТОРИК У БОРОТБІ ЗА СИМВОЛІЧНУ ВЛАДУ В СОЦІОЛОГІЇ: М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТВОРЕЦЬ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ.....	37
Масненко В.В. «ІСТОРИК – СЛУГА НАРОДУ»: САМОРЕФЛЕКСІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	56
Stępnik A. MYCHAŁO HRUSZEWSKI – POLSKA RECENPCJA DORÓWKU HISTORIOGRAFICZNEGO.....	72
Михайло Грушевський як археограф, редактор і видавець	
Корновенко С.В., Владига О.М. АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПРОЕКТИ, ІНСТИТУЦІЇ, ВИДАННЯ.....	120
Ковалевська О.О. НАУКОВА СПІВПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА М.БІЛЯШІВСЬКОГО ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВІВ.....	138
Савчук І.І. ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ЧАСОПИСІ «УКРАЇНА».....	147
Проблемне поле наукових студій Михайла Грушевського	
Куций І.П. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОБРАЗИ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	156
Чабан А.Ю. ВІЗІЯ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....	168

Великий історик як політичний і громадський діяч

Яковлев Ю.О. МІЖ НАУКОЮ ТА ПОЛІТИКОЮ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1894–1899)..... 186

Крот В.О. ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ 211

Гирич І.Б. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ (М. ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІНШІ ДЕРЖАВНИКИ) 222

Родинне та схоларне коло М. Грушевського

Журавльов С.А. ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ФЕДОРОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО..... 240

Педич В.П. ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: КОЗАКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС..... 250

Історіографічна рефлексія

Гоцуляк В.В. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО “НАРОДНИЦТВО” І “ДЕРЖАВНИЦТВО” М. ГРУШЕВСЬКОГО 274

Бундак О.А. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА» 291

Рецензії та огляди

Тельвак Віталій, Педич Василь. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – 440 с. (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9. (Масненко В.В.)..... 298

У ПРИЗМІ ПОШУКІВ «СВОЄЇ» ЦИВІЛІЗАЦІЇ. Куций Іван. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов’янщиною та Європою. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с. (Демуз І.О.) 305

Наші автори 309

Великий історик як політичний і
громадський діяч

Володимир КРОТ

Кременчуцький національний університет
ім. М. Остроградського (Кременчук)

ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ

Михайло Грушевський належить до найбільш видатних постатей української історії ХХ ст. Його активна політична діяльність розпочалася в Галичині, яка входила тоді до Австро-Угорської імперії, ще наприкінці ХІХ ст., продовжилася в Росії під час революційних подій 1905–1907 рр. та досягла свого апогею в період Української національної революції, коли він став на чолі Центральної Ради. Вчений, безперечно, справив значний вплив на формування української державної ідеї і по справедливості вважається будівничим нації. У вивченні творчої спадщини вченого зроблено чимало, проте й до сьогоднішнього дня не написано фундаментальної політичної наукової біографії Великого Українця, не завершено 50-томне видання його праць. Деякі аспекти його життя залишаються малодослідженими. Один з них припадає на його діяльність під час роботи І Російської Думи.

Науковці торкаються цієї проблеми лише фрагментарно. Зокрема, Сергій Плохій вказував з цього приводу, що «Грушевський поїхав до Петербургу, щойно депутати почали збиратися на відкриття першого російського парламенту, і там його відразу визнали неформальним, але беззаперечним лідером українського руху»¹. Американський дослідник українського походження Л. Винар, звертаючись до діяльності М. Грушевського в І Думі, вдало доповнював його спогадами соратників вченого Д. Дорошенка та О. Лотоцького та при цьому вказував: «Думський період діяльності М. Грушевського вимагає основного дослідження»².

Оцінку ролі й місця М. Грушевського в роботі депутатів державного органу дав і В. Доморослий в своїй кандидатській дисертації, присвяченій діяльності Української парламентської громади в І та ІІ Державній Думі. Автор розцінює роль М. Грушевського в УПГ як «громадського консультанта»³. Як бачимо, думський період в біографії історика потребує більш ґрунтовного вивчення.

¹ Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія М. Грушевського. Авторизований переклад з англійської. – К.: Критика, 2006. – С. 68.

² Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1974. – С. 23.

³ Доморослий В. І. Діяльність Української парламентської громади в І та ІІ Державних Думах (1906–1907). Автореф. канд. іст. наук. – К., 1994. – С. 17.

Отже, метою даної статті є дослідити співпрацю вченого з депутатами від України в Першій Державній Думі. Ми спираємося на публіцистичну спадщину історика цього періоду, його листування, щоденник, мемуари як самого М. Грушевського, так і його колег.

Революційні події 1905 р. в Петербурзі сколихнули всю Російську імперію. Вони означали початок буржуазної революції: «Захиталась земля і рушилися її основи. Бюрократично-поліційний автократизм, що здавався таким безнадійним ще кілька місяців тому, валиться на наших очах, і перспектива перестрою її на свободніших і раціональніших основах з сфери теорій і далеких можливостей переходить на першу чергу, притягуючи до себе увагу не тільки горожан Росії, а й усього цивілізованого світу» – писав з цього приводу М. С. Грушевський⁴.

На початку 1906 р. в Росії пройшли вибори до Державної Думи. Вони відбувались в умовах репресій, арештів. Українські партії через свою нечисельність і неузгодженість дій не мали значного успіху на виборах. До того ж, найбільш радикальні і найсильніші з них, у тому числі «Спілка» та УСДРП, взагалі не висунули своїх кандидатів. Вони стверджували, що соціалістична революція ще не закінчилась. Незважаючи на слабкість українських політичних партій, до Думи потрапила значна кількість свідомих українців. Всього від України було обрано 102 депутати. За партійною приналежністю вони поділялись таким чином: помірковані – 6; конституційні демократи – 36; демократичні реформісти – 2; автономісти – 4; трудовики – 28; соціал-демократи – 5; безпартійні та невідомо якої партії – 21. За соціальним статусом в Думі від України було: 24 поміщики; 26 представників міської інтелігенції; 42 селянина. За національним складом – 62 українця; 22 росіянина; 4 – єврея; 1 – німець⁵.

У Думі була створена Українська парламентська громада (УПГ). Вона нараховувала 45 депутатів. Головою її обрали адвоката і громадського діяча з Чернігівщини І. Шрага. Серед її активних членів були: В. Шемет і П. Чижевський з Полтавщини; М. Біляшівський та барон Ф. Штейнгель від Києва, А. В'язлов від Волині. Свою появу УПГ заманіфестувала «Декларацією», в якій зазначалось: «250 літ тому, як український народ поєднався з Московською державою, на умовах, що він сам через своїх виборних людей порядкуватиме на своїй землі і буде незалежним від Москви. Але Московський уряд незабаром почав ламати ті умови. Він потроху одібрав права українського народу, забрав його землю і пороздавав своїм чиновникам, воєводам та козацькій старшині. Далі він почав

⁴ Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. Ред.: П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 293.

⁵ Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х томах. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – С. 423.

обмосковлювати українців, примушував покинути їх рідну мову, звичаї. Отже, через це в Росії треба завести вільне життя: земля – селянам, восьмигодинний робочий день, загальнонародські свободи»⁶.

Як бачимо, вищеподана декларація відображала прагнення широких верств українського народу. УПГ складали депутати різних політичних поглядів, за соціальним статусом і національною приналежністю, але їх об'єднувало бажання поліпшити становище України. Більшість інтелігенції УПГ належало до партії кадетів, а значне число селян – до фракції «трудовиків». Тому, незважаючи на спільну національну платформу, консолідувати таку різноманітну парламентську громаду було нелегко. Це завдання взяв на себе М. Грушевський. Приїзд історика до російської столиці мав велике значення для українських депутатів I Думи. Як зазначав свідок і учасник тих подій історик Д. Дорошенко: «Грушевський уважався всіма нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й громадські заслуги, його надзвичайний організаторський талант створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом. Він був саме в розквіті своїх сил, повний енергії і широких планів. З прибуттям Грушевського до Петербургу всі підпорядкувалися йому беззастережно, і він став ідейним провідником як редакції «Украинского вестника», так і Української парламентської громади»⁷.

13 травня 1906 р. М. Грушевський вперше з'явився на засіданні УПГ. Зустрінутий гучними оплесками, він «від імені товаришів письменників-галицьких і культурних діячів привітав послів і земляків, які працюють тут, щоб здобути кращу будучину України»⁸. На першому зібранні М. Грушевський разом з депутатами обговорювали постулати української автономії. Це була, по суті, основа, на якій об'єднувались українські послі різних напрямків. Більшість в Українській парламентській групі становили селяни, серед яких, на думку М. Грушевського, були «справді одиниці дуже інтелігентні і свідомі, але більшість попало в послі зовсім випадково і тільки тут присвоює собі перші початки політичної освіти»⁹. Подібні зібрання стали своєрідною школою для селян. М. Грушевському вдалося знайти спільну мову з ними. Вченого дуже радувало те, що серед депутатів-селян було чимало свідомих українців, які готові боронити наші національні постулати.

⁶ Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського – Ф. XII. – Оп.1. – Спр. 700. – Арк. 2–3.

⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки): науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 83.

⁸ Громадська думка. – 1906 р. – 18 травня.

⁹ Грушевський М. У українських послів Російської Думи // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. Ред.: П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 350.

Ряд публіцистичних статей вченого присвячені діяльності Першої російської Думи. В одній з них М. Грушевський подав загальну характеристику новоствореному російському парламенту. Він мав нараховувати 600 депутатів, але насправді їх було представлено на момент початку її роботи близько 450. Історик відмітив «розмірно молодий вік послів», тільки 15 % з них старші 50 років, майже половина з них – 47 % – молодші 40 років. З цього приводу М. Грушевський зауважував: «Опозиційний, революційний рух виніс наперед людей молодших, що становили головні кадри сеї опозиції, і особливо се помітно серед депутатів селянських і робітницьких: середній вік в трудовій групі 35 літ...». І це незважаючи на виборчий закон, який дозволяв обирати людей не молодших 25 років¹⁰.

Торкаючись національного складу Думи, М. Грушевський вказав, що 60 % депутатів представлені великоросами, хоча на них припадало менше половини населення імперії. Звернув увагу історик і на непропорційне представництво поляків, яких він назвав другою неофіційною народністю в державі. Вони становили 11 % депутатів Думи, в той час як на польську народність припадало 8 % від загальної кількості населення Російської імперії. Що стосується українців, то до нашої народності призначалося лише 14 %, проти 19 % за офіційним переписом. «Але в дійсності українців в палаті ще менше, – наголошує вчений, – бо хоч окрім тих 62, мусить бути між послами, ще більше тожє малоросів, в дійсності вони українці тільки походженням»¹¹. Загальне враження історика про Думу було те, що вона виявилася кращою, ніж на неї сподівалися.

М. Грушевський подав загальну характеристику депутатів, що приєдналися до Української парламентської громади. Серед них він виокремив нечисленну групу з інтелігенції «з виробленими українськими переконаннями». До них він зарахував чернігівського адвоката І. Шрага, земського діяча з Полтавщини П. Чижевського, лубенського поміщика Володимира Шемета, історика мистецтва Миколу Біляшівського. Далі виокремив групу інтелігенції, яка була пов'язана з російськими ліберальними організаціями. Вони, в-основному, належали до конституційно-демократичної партії, «почувалися, одначе, до обов'язку бути членами української групи як репрезентанти українських країв». До них історик зарахував відомого соціолога М. Ковалевського, громадських діячів з Полтавщини – Присецького, з Київщини – Здановського, Шольпа і барона Штенгеля – поміщика з Волині, земського діяча з Чернігівщини – Свечина.

¹⁰ Там само. – С. 349.

¹¹ Грушевський М. З Державної Думи. З вражень і помічень. // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори(1894–1907)». – С. 354.

Другу, значно більшу частину УПГ, становили селяни з Полтавщини, Чернігівщини та Поділля.

Приємне враження на нього справив посол з Чернігівщини Тарасенко, Зубченко з Київщини, Онацький з Полтавщини та інші. Як зазначав М. С. Грушевський: «...українське селянство показує таку величезну – як на обставину свого життя – силу інтелігенції, політичного і суспільного розуміння, горожанського виховання, що повинно розвіяти всякі песимістичні гадки щодо будучності російської України в ліпших конституційних обставинах»¹².

Питання самоуправління України було на той час головним для М. Грушевського. Разом з послами він готував декларацію про автономію України, яку мали намір виголосити в Думі. Серед його найближчих соратників в цей час були депутати І. Шраг, В. Шемет. Їх він часто згадує в своєму щоденнику, зокрема від 30 травня 1906 р. вчений записав, що «ввечері були у нас, збиралися правити Декларацію (Шраг, Шемет, Русова, Синявський)». Про тісну співпрацю М. С. Грушевського з депутатами І Думи свідчить і лист Д. Дорошенка від 8.VI.1906 р., де він писав, «що в суботу о 12 годині буде скликана в Думі Українська парламентська фракція і будуть запрошені самі послы, а з не послів тільки Ви та добродіі Лотоцький, Русова, Стебницький... А послы будуть усі, зайду увечері повідомлю Вас про подробиці»¹³.

Виступаючи на засіданнях Української парламентської фракції, М. Грушевський постійно наголошував на важливості саме національно-територіальної автономії. «У нас штучний поділ на губернії, – зазначав вчений, – зробив те, що в Чернігівщині, Вороніжчині та інших країнах поруч з українськими повітами є повіти московські. Якщо буде крайова автономія, то в справах шкільних, судових та інших може виникнути багато непорозумінь. Національна більшість буде намагатись завести по школах, наприклад, свою мову, а меншість противитиметься. Для нас такі суперечки можуть мати велику вагу, і ми, щоб забезпечити свої інтереси, повинні стояти на ґрунті автономії національно-територіальної»¹⁴.

Більш детально свої погляди на федеративний устрій Росії М. Грушевський виклав у статті «Національне питання і автономія». Звертаючись до російської громадськості, вчений зазначав, що «не можна зберегти повної свободи для себе, обмежуючи чужу свободу, і тюремщик такий же невільник своєї тюрми, як і посаджений в неї в'язень». Єдиним раціональним шляхом вирішення національного питання в Росії, на думку

¹² Грушевський М. У українських послів Російської Думи. – С. 351.

¹³ Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 16.

¹⁴ Збори Української парламентської громади // Громадська думка. – 1906. – 6 червня.

М. Грушевського, є «децентралізація держави і організація самоуправління в національних територіях, визначених національними кордонами»¹⁵. Дуже важливо те, що вчений вимагав запровадження автономії для всіх народів Росії. Так як в той час деякі російські ліберали погоджувались на самоуправління Польщі і Фінляндії, але були проти автономії України. З цього приводу М. Грушевський вказував: «нема зовсім ніяких розумних і справедливих засад робити вибір між народностями, вимагати від них будь-якої культурної і історичної метрики, або обумовлювати надання національної автономії особливим напруженням національних устремлень, яке стає небезпечним для держави»¹⁶.

Прагнення М. Грушевського не знаходили підтримки і співчуття серед російських лібералів, тому він звертав свій погляд до представників інших поневолених царатом народів, які виступали з аналогічними вимогами. Михайло Сергійович налагоджує співпрацю з діячами литовського та білоруського національно-визвольних рухів. Це підтверджують короткі відомості про М. Грушевського, зроблені Київським губернським жандармським управлінням. В них зазначалось: «В червні того ж року (1906) Грушевський розчаровується в життєздатності українських організацій [Українська парламентська група і Український клуб] в столиці, і вітає в пресі утворення в Петрограді «Союзу автономістів-федералістів» і парламентської фракції автономістів в Думі»¹⁷. Сам М. Грушевський підтверджує в своїх записах, що він започаткував співробітництво з представниками литовського та білоруського рухів: «Під час першої Державної Думи я був в Петрограді. В першій Державній Думі була фракція автономістів-федералістів. Я був на засіданні цієї групи один раз. Тумас був редактором, або співробітником газети «Вильнюс», Сметана також був членом редакції, Луцкевич був співробітником білоруської газети «Наша нива». Це були мої знайомі і люди, освідомлені в литовських і білоруських рухах. Я змовився з ними в тому, щоб спільно т. є. українцям, литовцям, білорусам вести опозицію проти поляків і їх претензій»¹⁸. Дане свідчення зроблене М. Грушевським під час допиту у Лук'янівській в'язниці в 1914 р. Тому природно, що він замовчував справжню мету співпраці представників трьох пригноблених народів. Започаткований М. Грушевським зв'язок між українським, литовським та білоруським рухами продовжився і після розгону I Думи.

¹⁵ Грушевський М. Дума і національне питання // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред.. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 417.

¹⁶ Там само. – С. 416.

¹⁷ ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3321. – Арк. 47.

¹⁸ Там само. – Арк. 48.

Не менш важливим від національного питання М. Грушевський вважав вирішення аграрної справи, яка набирала особливої ваги ще й тому, що більшість Української парламентської фракції становили селяни. І ніхто не був зацікавлений більш всього в його вирішенні, як український народ. За твердженням М. Грушевського: «До мотивів загально-демократичного характеру тут з надзвичайною силою прилучається мотив національний»¹⁹.

Тому, на думку вченого, справедливе вирішення земельного питання «віддасть українському народові – нації зароблене, заграбоване від нього, отже буде тим виглажена до певної міри, одна з історичних кривд, завдана йому, буде сповнений акт історичної справедливості супроти нього»²⁰.

Аграрне питання М. Грушевський дуже тісно пов'язував з національним. Його, на думку вченого, треба було вирішувати поетапно. Спочатку Дума повинна прийняти загальноімперський закон про вимушене відчуження в інтересах землеробських класів всякого роду земельних надішків, чи то за викуп, чи без нього. Потім з них створюється земельний фонд, з якого селяни будуть отримувати в користування земельні наділи. На місцях мали бути запроваджені земельні комітети, які, враховуючи чинники економічні, етнографічні, почали б попередню роботу по обміру земель. «Не можна дозволити загальноімперського земельного фонду, бо це посилить централізацію держави», – вказував М. С. Грушевський²¹.

Вирішувати аграрне питання треба паралельно з децентралізацією держави на принципах обласної і національно-територіальної автономії. Вчений намагався переконати селян, що тільки при запровадженні федеративного устрою можливе справедливе його вирішення.

Поряд з активною політичною діяльністю в Петербурзі М. С. Грушевський не покидав і видавничу справу. Він брав активну участь у редагуванні часопису «Украинский вестник», який почав виходити з 21 травня 1906 р. Крім Грушевського, до редакції журналу входили професор Д. Овсянников-Куликовський, статист О. Русов. Пояснюючи головну мету видання, вони зазначали: «Украинский вестник» присвячується інтересам українського народу і в'ясненню його політичних, соціально-економічних потреб у спільному ході перебудування державного ладу в Росії. Розуміння волі національної органічно увіходить в розуміння волі взагалі, політичної волі нема там, де нема гарантії волі національності. Соціальне і культурне

¹⁹ Грушевський М. Аграрне питання // Грушевський М. С. Твори у 50 т. / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 363.

²⁰ Там само. – С. 364.

²¹ Там само.

відродження Російської держави нерозривно зв'язано з повним розвитком соціальних і культурних сил народів, що в її склад увіходять»²².

Окрім цього, часопис розробляв і теоретичні питання, важливі для національної справи зокрема. Він виходив російською мовою і мав мету залучати українців, які не читають рідною мовою, до національного руху. Д. Дорошенко, оцінюючи видавничу діяльність Михайла Сергійовича, зазначав з цього приводу: «Грушевський виявився в повнім блиску. Він з'єднав коло «Українського вестника» цілий ряд нових визначних сил і всій роботі редакції надав більш систематичного й широкого характеру. Тижневі збори редакції з його участю здобули особливий інтерес, і недурно покійний О. Русов узявся сам проводити протоколи тих зборів, щоб зберегти їх для потомків. На тих зборах, пам'ятаю, з'явився й одинокий член Державної Ради верхньої палати українець Д. Багалій»²³.

Окрім того, до співробітництва в «Українском вестнике» М. Грушевський залучав і своїх друзів з Галичини. В листі до І. Франка він писав з цього приводу: «Український вестник» має забезпечене існування на 3 місяці, дальше – як здобуде попиту. Перше число вийде 21.V. с. м. – в неділю, отсю, на друге число просить редакція (до котрої увійшов і я) від Вас недовгу, на три-чотири сторінки форматом «Вісника» статтю про сучасні політичні завдання і змагання австрійської України – передовсім виборчу реформу, а може додасте – як місце дасть – постулати національні і економічні. Доктора Гнатюка просять такої ж великості статті інформаційної про українців за кордоном – дещо статистики, етнографічного групування, культурного й економічного стану (нехай вияснить особливо Угорську Русь, її стан і болячки, скаже дещо про американські колонії. Статті аби сьте вислали якнайскоріше»²⁴. Іван Франко відгукнувся на прохання М. С. Грушевського. Його стаття «Австрийский кризис» була надрукована в третьому номері часопису. «Український вестник» проіснував до 7 вересня 1906 р., всього вийшло 14 номерів. М. С. Грушевський опублікував в ньому такі важливі статті, як «Національне питання і автономія», «Питання дня», «Наші вимоги» та інші. В них учений пропагував ідеї автономії України, шукав шляхи вирішення насущних питань того часу.

За період свого перебування в Петербурзі М. Грушевський намагався консолідувати українських депутатів I Думи, але зробити це було важко в тодішніх умовах. Адже, українська фракція складалась з різних людей, тут були і селяни, і поміщики. Не сприяло єднанню депутатів і те, що більшість

²² Там само.

²³ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле... – С. 83–84.

²⁴ Листи М. Грушевського до І. Франка / упор. Г. Бурлака // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упор., підгот. текст, комент. та приміт.: А. П. Демиденко; вступ. слово: Л. М. Кравчук; післямова: Ф. П. Шевченко. – К.: Веселка, 1992. – С. 364.

з них були обрані від російських партій. За півтора місяця своєї діяльності українські депутати не встигли виробити якусь спільну програму, не заманіфестували перед світом національні вимоги українського народу. Така Декларація була вже готова, але розгін Думи перешкодив її виголосити. Однак, діяльність М. Грушевського і українських депутатів І Думи не була даремною. Вона виявила, що між українським народом чимало національно-свідомих обранців. М. С. Грушевський робив висновок з невдач і помилок часів І Думи. Він не перекладав всієї вини на депутатів. «Трудно докоряють людям, що вони не стали вище своїх обставин, особливо, коли як в данім разі – вони не мали відповідної помочі, ані від своєї суспільності, ані зі сторони преси, а проти себе мали неприхильний до всяких національних організацій і постулатів настрої більшості Думи, що вважали національну справу за питання, не на час»²⁵.

Позбувся М. Грушевський і ілюзії щодо щирої допомоги чи навіть співчуття українському рухові з боку російських ліберальних чи революційних партій. Звичайно, розгін І Думи був тяжким ударом для всіх свідомих українців. Однак, сам факт існування української фракції мав велике значення, «...він показав світові «що руській народ не моноліт», як запевняли москалі, а існує український народ, що домагається прав на самостійне культурне життя. А для нас цей факт мав величезне агітаційне значення, як серед обмосковленої інтелігенції, так і серед несвідомих селян, бо всім показав, що українці вважають себе окремою нацією» – писав з цього приводу Є. Чикаленко²⁶.

З невдач української фракції І Думи М. С. Грушевський виніс «само собою зрозумілу аксіому, що чисто політична національна робота майже неможлива, коли вона не опирається на роботу культурну, що без добре поставленої преси, популярних видань, інформаційних публікацій і організаційного, систематичного знайомства своїх і чужих з нашими змаганнями і завданнями неможлива чисто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні в здійсненні своїх постулатів... Для сього треба мати ліпшу і сильнішу пресу, сильніші й чисельніші просвітні і культурні організації, а перед усім сильний організаційний дух, ніж який ми бачили»²⁷.

Час перебування М. Грушевського в Петербурзі і його співпраця з українськими депутатами І Думи стали важливою віхою в житті вченого. Він був, по суті, ідеологічним натхненником видання «Украинского вестника».

²⁵ Грушевський М. С. Після Думи // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. Ред.: П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 109.

²⁶ Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: у 7 т. Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К.: ТОВ «Рада», 2003. – С. 324.

²⁷ Грушевський М. С. Після Думи. – С. 110.

У статтях, написаних до цього часопису, історик повторив свою аргументацію стосовно перебудови Росії з імперії в федерацію на базі національно-територіальної автономії. М. Грушевський також вміло пов'язав селянський рух з національним питанням. За час роботи І Думи він підготував Декларацію української автономії, налагодив зв'язки з впливовим кадетом М. Ковалевським, з економістом М. Туганом-Барановським, тісно співпрацював з академіком О. Шахматовим, про що свідчать записи в щоденнику вченого. Не без участі М. Грушевського при І Думі була заснована Спілка автономістів-федералістів, куди ввійшли прибалти, поляки, мусульмани. Новостворена організація стояла на платформі децентралізації Росії, пропорційного представництва і вільного розвитку для всіх народів імперії.

Bibliography:

1. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія М. Грушевського. Авторизований переклад з англійської. – К.: Критика, 2006. – 600 с.
2. Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1974. – 136 с.
3. Доморослий В. І. Діяльність Української парламентської громади в І та ІІ Державних Думах (1906–1907). Автореф. канд. іст. наук. / В. І. Доморослий – К., 1994. – 18 с.
4. Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. Ред.. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 293–300.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х томах. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – 608 с.
6. Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського – Ф. XII. – Оп.1. – Спр. 700.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки): науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 272 с.
8. Громадська думка. – 1906 р. – 18 травня.
9. Грушевський М. У українських послів Російської Думи // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 348–352.
10. Грушевський М. З Державної Думи. З вражень і помічень. // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 353–358.

11. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25.
12. Збори Української парламентської громади // Громадська думка. – 1906. – 6 червня.
13. Грушевський М. Дума і національне питання // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я.Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П.Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 359–362.
14. ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3321.
15. Грушевський М. Аграрне питання // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я.Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П.Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 364–368.
16. Грушевский М. С. Вопрос дня // Украинский вестник. – 1906. – № 2. – С. 81–84.
17. Листи М. Грушевського до І. Франка / упор. Г. Бурлака // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упор., підгот. текст, комент. та приміт.: А. П. Демиденко; вступ. слово: Л. М. Кравчук; післямова: Ф. П. Шевченко. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.
18. Грушевський М. С. Після Думи // Грушевський М. С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я.Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П.Сохань – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 369–372.
19. Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: у 7 т. Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К.: ТОВ «Рада», 2003. – 432 с.

Volodymyr Krot

Problems of Cooperation between Mykhailo Hrushevsky and First Duma Deputies

Abstract

The article focuses on Hrushevky's political activity during the First Duma period. The paper points out his positive influence on the representatives of the peasantry. It shows scholars having a definite influence in this historical period. The article considers the cooperation of historian with liberal leaders of parliament representing Russian nations oppressed by tsarism.

Key words: deputy fraction, Duma, autonomy, federation.

Наші автори

Бундак Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Владига Ольга Миколаївна, кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва (м. Львів)

Ващенко Володимир Володимирович, доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, завідувач відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст., зав. сектора грушевськознавства Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Гоцуляк Віктор Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Демуз Інна Олександрівна, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Журавльов Святослав Андрійович, кандидат історичних наук, вчитель історії Харківської ЗОШ № 126

Ковалевська Ольга Олегівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Корновенко Сергій Валерійович, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Куций Іван Петрович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Крот Володимир Олександрович, кандидат історичних наук, доцент Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського

Масненко Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Педич Василь Пилипович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Пиріг Руслан Якович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Савчук Інна Іванівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Історико-меморіального музею М. Грушевського у м. Києві

Стемнік Анджей, доктор габлітований, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

Тельвак Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

Удод Олександр Андрійович, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Чабан Анатолій Юзєфович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Яковлев Юрій Олегович, аспірант кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Наукове видання

Symposium historiographicum Czercasiensium

— Том I —

Присвячений 150-річчю
від дня народження
Михайла Грушевського.

Збірник наукових праць

Науковий редактор
Віталій Масненко

Здано до набору 15.12.2016. Підп. до друку 22.12.2016.
Формат 60x84/16. Папір книжковий. Гарнітура Times.
Ум. др.арк 20,65. Наклад 300 прим.

Виготовлено ФОП Гордієнко Є.І.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання